

**СТАНДАРДИ ЗА ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ
ВО СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ**

јануари 2022
СКОПЈЕ

Овој документ е изработен од работна група составена од претставници од Министерството за образование и наука, Бирото за развој на образованието, Центарот за стручно образование и обука, Младински образовен форум, експерт од образование и наставници. Активностите за изработка на содржината на документот беа реализирани во рамките на Проектот на УСАИД за меѓуетничка интеграција на младите во образованието, имплементиран од Македонскиот центар за граѓанско образование (МЦГО), во соработка со Министерството за образование и наука, Бирото за развој на образованието и Центарот за стручно образование и обука. Содржината на документот им припаѓа на авторите и не ги изразува ставовите на Агенцијата на САД за меѓународен развој (УСАИД) или на Владата на Соединетите Американски Држави.

Членови на работната група за изработка на документот

1. м-р Горица Мицковска
2. Билјана Трајковска
3. м-р Ардијана Исахи Палоши
4. Ајше Ајрулаи
5. Жана Живадиновиќ
6. Валдете Адиле Селими
7. Дејан Ризински

Соработници кои учествуваа во развојот на документот

Беса Речи и Анета Трпевска

Овој документ е изготвен врз основа на Стандардите за интеркултурно образование за основно образование од работна група, која ја сочинуваа претставници од Министерството за образование и наука, Бирото за развој на образованието, Државниот просветен инспекторат, Центарот за стручно образование и обука, Младински образовен форум, наставници и универзитетски професори во состав: Ајше Ајрулаи, м-р Горица Мицковска, Назихтере Сулејмани, Антонела Стојаноска, м-р Ардијана Исахи Палоши, проф. д-р Трајче Стојанов, проф. д-р Маја Мухиќ, м-р Анита Ангеловска, Дејан Ризински.

Активностите за изработка на содржината на Стандардите за интеркултурно образование за основно образование беа реализирани во рамките на проектот „Јакнење на мултиетничката соработка во општините“ поддржан од Детската фондација Песталоци и „Проектот на УСАИД за меѓуетничка интеграција на младите во образованието“, имплементирани од Македонскиот центар за граѓанско образование (МЦГО) во соработка со Министерството за образование и наука и Бирото за развој на образованието.

Стандардите се донесени со Решение на министерката за образование и наука бр.13-459/2 од 13.1.2022 г.

ПОИМНИК

Култура е збир на карактеристични духовни, материјални, интелектуални и емоционални одлики на едно општество или општествена група, опфаќајќи ги сите начини да се биде во тоа општество, вклучувајќи ги уметноста и литературата, начинот на живот, начините на заедничко живеење, вредносните системи, традициите и верувањата.¹

Идентитет - се однесува на личното човеково чувство за тоа кој е, каде припаѓа и како самиот се идентификува. Повеќето поединци имаат спектар на различни идентитети со кои се поистоветуваат, како лично, така и општествено. Личните идентитети се оние засновани на лични атрибути (толерантен/толерантна, екстровертен/екстровертна, млад/млада, стар/стара, грижлив/грижлива...), интерперсонални релации (татко, колега, сопруг, мајка, колешка, сопруга...), автобиографски наративи (од работничко семејство, високообразован/високообразована...). Додека општествениот идентитет се заснова на членството, припадноста во одредени социјални, општествени групи (етнос, нација, религија, род, раса, професија, хоби, спорт...).

Културен идентитет - се однесува на оние аспекти на идентитетот што се споделени од припадниците на една заедничка култура и според кои тие се разликуваат од друга култура. Културниот идентитет е општествено конструиран, а поединците имаат повеќекратни идентитети, кои се менуваат со тек на времето.

Мултикултурализам „Терминот мултикултурализам го опишува културниот диверзитет на човековото општество. Тој се однесува не само на елементите на етничката и националната култура туку го вклучува и јазичниот, религискиот, културниот и социоекономскиот диверзитет“². Уште попрецизно, во еден друг документ на УНЕСКО тој е дефиниран како „правична интеракција на разновидните култури и можност за генерирање споделени културни искуства преку дијалог и меѓусебно почитување.“³

Интеркултурализам - се однесува на директна или посредувана интеракција на две или повеќе различни културни групи од која било големина, на кое било ниво на нивната комуникација и заемното влијание. Интеркултурализмот е во извесна смисла реакција на мултикултурализмот и негова критика како модел што не обезбедува интеракција меѓу

¹ UNESCO. (1982). *Mexico City declaration on cultural policies*. Paris: UNESCO.

<http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf>

² UNESCO Guidelines on Intercultural Education, Paris, 2006, 17

³ UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions (2005), Article 8

различните култури и успешна интеграција на нивните припадници во мултикултурно општество, а легитимизира културна сегрегација на заедниците. Наместо тоа, интеркултурализмот го промовира концептот на динамична културна размена, и дијалог и интеракција меѓу културите.

Интеркултурна интеграција подразбира еднаков пристап и третман на различните култури (може да се однесува и на различен род, сексуална ориентација, раса, социјален статус) во сите општествени домени меѓу кои образованието, работата, здравството и сл.

Интеркултурно образование - концептот на интеркултурно образование е директно поврзан со развојот на интеркултурни компетенции, а се однесува на оспособување на учениците за разбирање и практикување на концептот (на различност) интеграција во живеењето во глобалниот свет на различности.

Интеркултурни компетенции се збир на знаење, ставови, однесувања, вештини и вредности, во функција на остварување интеркултурен дијалог и интеркултурна интеграција.

ВОВЕД: ПОЈДОВНИ ПОЗИЦИИ

Мултикултурниот и мултиетничкиот карактер на нашата држава и потребата од поголемо меѓусебно познавање и соработка, претставуваат предизвик што бара здружени напори за ставање во акција на приоритетните заложби за развивање интеркултурно образование како основа за меѓусебна комуникација и интеракција меѓу различните етнички заедници. Општа определба е (според нормативната регулатива⁴, а за што има и широк општествен консензус) образованието во Република Северна Македонија, да го почитува принципот на интеркултурност, што подразбира развивање ставови, вештини и знаења што придонесуваат за стекнување интеркултурна компетентност преку наставата и учењето, така што идните генерации би биле соодветно подготвени за живот во мултикултурно општество и успешно да учествуваат во сè глобалното опкружување. Интеркултурното образование треба да придонесе за унапредување на живеењето во мултиетничката и мултикултурната реалност во државата, соочена со потреба за толеранција, недискриминација, почитување, прифаќање како и други универзални, хумани вредности. Во таа насока во 2019 година, Владата на Република Северна Македонија усвои Национална стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализам со акциски план 2020-2022, во кој јасно е дефинирана потребата во образованиот систем да се преземат мерки и активности за интеркултурно образование каде што спаѓаат и стандардите за интеркултурализам во образовниот систем.

Во подобрувањето на квалитетот на образованието еден од трендовите е развој на стандарди и компетенции, што придонесуваат за постигнување на образовните цели. Од тие причини, во 2006 година, Европскиот парламент и Советот на Европската Унија усвоија Препорака за клучните компетенции за доживотно учење (ревидирана и дополнувана неколкупати, сè до 2018 година)⁵. Таа треба да придонесе во остварувањето на визијата на ЕУ за едно „европско образовно подрачје“, преку кое ќе може да го искористи целиот потенцијал на образованието и културата во европските држави, преку отворање работни места, социјална праведност и активно граѓанство. Образованието со тоа дава можност да се изгради, но и да се живее европскиот идентитет во сите негови различности.

Со оваа препорака, се очекува од земјите членки „да го обезбедат развојот на клучните компетенции за сите, како дел од нивните стратегии за доживотно учење, вклучувајќи ги и стратегиите за постигнување универзална писменост, и да ги користат

⁴ Релевантните нормативни акти се дадени понатаму во делот: Национални и меѓународни документи како основа

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2018:189:TOC>

клучните компетенции за доживотно учење - европска референтна рамка“. Со нејзиното донесување, препораката станува клучен референтен документ во земјите на Европа за развој на образованието, ориентирано кон компетенции. Во овој значаен европски документ за образованието, дефинирани се вкупно 8 (осум) компетенции, суштински за граѓаните, за нивниот личен развој, за здрав и одржлив животен стил, вработливост, активно граѓанство и социјална инклузија“. Евидентно, активното граѓанство и инклузијата се едни од темелните вредности на ЕУ. Оттука, мултикултурата и интеркултурната интеграција, за ЕУ претставуваат еден од приоритетите. За да се постигне тоа, потребно е да се развиваат соодветни интеркултурни компетенции што се вградени главно во подрачјата: Општествени и граѓански компетенции и Компетенции за културна свесност и културна експресија.

Имајќи ги предвид препораките за развој на клучните компетенции преку образовниот систем и потребата од стандарди за следење на развојот на овие компетенции Министерството за образование и наука, на предлог на Бирото за развој на образованието во март 2021 година донесе, за прв пат, Национални стандарди за основното образование во кои се определени компетенциите што треба да ги стекнат учениците на крајот на основното образование.

При дефинирањето на компетенциите што се вклучени во Националните стандарди е користена Европската рамка на квалификации, согласно со која клучните компетенции претставуваат комбинација од знаења, вештини и ставови. Националните стандарди се вградени и во наставниот план, преку застапеноста на наставните предмети и воннаставните активности, во наставните програми, преку преточување на компетенциите во очекувани резултати од учењето и, следствено на нив, во стандардите за оценување.

Имајќи ја предвид препораката на Советот на Европа за развој на интеркултурните компетенции преку процесот на образование, Министерството за образование и наука врз основа на Националните стандарди во септември 2021 година, донесе Стандарди за интеркултурно образование (во основно образование).

Бидејќи развојот на интеркултурните компетенции не завршува со завршување на основното образование, туку е процес што продолжува во средното образование, но и понатаму во животот и е дел од процесот на доживотно учење.

Во исполнување на стратешките цели како логичен следен чекор е изработка на Стандарди за интеркултурно образование во средно образование. Овие стандарди понатаму ќе бидат инкорпорирани и во Националните стандарди за постигањата на учениците во средно образование. Со помош на стандардите, се конкретизираат резултатите од учење со што стануваат разбирливи, емпириски мерливи описи за постигнување, т.е. однесување на учениците. Стандардите за интеркултурно образование

во средно образование треба да послужат и како основа при дефинирање на клучните компетенции „социјална и граѓанска компетенција“ и „културолошка свест и изразување“ во рамките на стандардите за квалификации.

НАЦИОНАЛНИ И МЕЃУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ КАКО ОСНОВА

Предложените интеркултурни стандарди се темелат на релевантни национални и меѓународни документи.

Следниве **национални документи**, во коишто идеите за мултикултурализмот и меѓуетничката и интеркултурната интеграција се вметнати како вредности, визии и цели, служеа како појдовна основа при изработката на овие стандарди:

- Стратегија за образованието и акциски план 2018-2025⁶;
- Национална стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализам со акциски план 2020-2022 на Владата на Република Северна Македонија;⁷
- Концепција за интеркултурно образование⁸,
- Концепција за основно образование⁹;
- Национални стандарди за основно образование што ги дефинираат клучните компетенции на крајот на основното образование¹⁰;
- Стандарди за интеркултурно образование¹¹ (за основно образование)
- Концепција за модернизација на техничкото образование¹²
- Индикаторите за квалитетот на работата на училиштата¹³;
- Прирачникот за интегрална евалуација што претставува методолошка рамка за мерење на квалитетот на образовниот процес¹⁴;
- Наставна програма по предметот Граѓанско образование во средно стручно образование¹⁵.

⁶<<http://mrk.mk/wp-content/uploads/2018/10/Strategija-za-obrazovanie-MAK-WEB.pdf>>

⁷<https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategii/strategija_ednoopshtestvo_29.10.2019.pdf>

⁸<<https://nmie.org.mk/koncepcija-za-interkulturno-obrazovanie/>>

⁹<<https://mon.gov.mk/stored/document/Koncepcija%20MK.pdf>>

¹⁰<<https://mon.gov.mk/stored/document/standardi-USVOENI.pdf>>

¹¹<<https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2021/08/Standardi-za-interkulturno-obrazovanie-Makedonska-verzija.pdf>>

¹²<<http://arhiva.csoo.edu.mk/images/DOCs/2016/conceptpaper-mk.pdf>>

¹³<<https://dip.gov.mk/wp-content/uploads/2021/04/priracnik-ikru-mk.pdf>>

¹⁴<<https://dip.gov.mk/wp-content/uploads/2021/04/priracnik-za-integralna-evaluacija.pdf>>

¹⁵<https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2019/07/Nastavna_programa-GRAGJANSKO_OBRAZOVANIE-I_god-4.pdf>

Основа за изработка на овој документ беа и сите досегашни искуства, добри практики и документи од проектот *Јакнење на мултиетничка соработка во општините, поддржан од Детската Фондација Песталоци, Нансен моделот за интегрирано образование реализиран од Нансен дијалог центар (НДЦ) Скопје, Проектот за меѓуетничка интеграција во образованието (ПМИО) и Проектот за меѓуетничка интеграција на младите во образованието (МИМО) поддржани од УСАИД и други.*

Меѓународни документи, што се користеа како темелно ориентири беа:

- *European Reference Framework of Key Competences for Lifelong Learning* (Европска рамка за клучните компетенции за доживотно учење), која беше педагошката, формалната основа на стандардите, додека содржински се реферираат на
- *UNESCO Guidelines on Intercultural Education*¹⁶ (Насоки на УНЕСКО за интеркултурно образование), кој всушност претставува, „инструмент за поставување стандарди, резултат од бројни истражувања и конференции, особено од експертската средба одржана во УНЕСКО, март 2006“¹⁷, што може да послужи како водич за градење политики во оваа област;
- *UNESCO Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework*¹⁸ (УНЕСКО интеркултурни компетенции: Концептуална и изведбена рамка) каде што се дадени основните концепти, поими од областа на интеркултурализмот и интеркултурните компетенции и кои претставуваа основа во дефинирањето на основните поими во нашиот документ;
- *Intercultural competence for all: Preparation for living in a heterogeneous world*¹⁹ (Интеркултурни компетенции за сите: Подготовка за живот во хетероген свет) каде што се нуди детален теориски и практичен увид во „развојот на интеркултурните компетенции, како клучен елемент во мејнстрим образованието;“²⁰
- *ОБСЕ: Насоки од Љубљана за интеграција на разнолики општества*²¹ од каде што се црпи темелот за интеграцијата како клучна цел на малцинствата во мултиетнички општества;
- *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*²² (Референтна рамка на компетенции за демократска култура²³), кој претставува систематски водич за демократско образование, од претшколско воспитание до високо образование;

¹⁶<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147878>>

¹⁷<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147878>>, стр.7

¹⁸<https://en.unesco.org/interculturaldialogue/resources/132>>

¹⁹https://www.coe.int/t/dg4/education/pestalozzi/Source/Documentation/Pestalozzi2_EN.pdf>

²⁰*Intercultural competence for all: Preparation for living in a heterogeneous world*, Council of Europe Pestalozzi Series, No2., Council of Europe Publishing, 2012, стр., 6

²¹ Organization for Security and Co-operation in Europe, 2012 <https://www.osce.org/mk/hcnm/100449>>

²²*Reference Framework of Competences for Democratic Culture, Vol.1-3*, Council of Europe

- И други, меѓународно референтни публикации, истражувања и добри практики.

ОПШТИ ПРИНЦИПИ

Принципите на кои се заснова овој документ се изведени од еден меѓународен и неколку домашни документи. Меѓународниот документ е *УНЕСКО - Прирачник за интеркултурно образование*, а од домашните документи: *Законот за средно образование*, *Законот за стручно образование и обука*, *Концепција за модернизација на техничкото образование како и Националната стратегија за едно општество и интеркултурализам*.

1. УНЕСКО - Прирачник за интеркултурно образование:

- Интеркултурното образование го почитува културниот идентитет на ученикот/ученичката, преку обезбедување културно прифатливо, соодветно и квалитетно образование за сите;
- Интеркултурното образование му/и овозможува на секој/секоја ученик/ученичка да се стекне со знаења, вештини и ставови, неопходни за негово/нејзиното активно и целосно интегрирање во мултикултурно општество;
- Интеркултурното образование му/и овозможува на секој/секоја ученик/ученичка да се стекне со знаења, вештини и ставови што ќе му/и овозможат да придонесе за разбирање, почитување, толеранција, солидарност и соработка меѓу поединците од различни етнички, социјални, културни и религиозни групи;

2. Закон за средно образование²⁴

Согласно со Законот за средно образование, начелата за средно образование на кои се заснова овој документ се:

- Најдобар интерес и целосен развој на ученикот/ученичката;
- Еднаквост, достапност, пристапност и инклузивност;
- Унапредување на сличностите и прифаќање на различностите, интеркултурност, мултикултурализам.

<<https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture/rfcdc-volumes>>

²³<https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2019/11/Referentna_ramka-Kompetencii_za_Demokratska_kultura-kniga_3.pdf>

²⁴Законот за средно образование („Службен весник на Република Македонија“ број 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/02, 40/2003, 42/2003, 67/04, 55/05, 113/05, 35/06, 30/07, 49/07, 81/08, 92/08, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 51/11, 6/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15, 98/15, 145/15, 30/16, 127/16, 67/17 и 64/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ број 229/20) <<https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20osnovното%20obrazovanie%20-%20nov.pdf>>

Исто така, документот се заснова и на член 3 од истиот закон, кој вели: „Не се дозволени дискриминации засновани на пол, раса, боја на кожата, национално и социјално потекло, политичко и верско уверување, имотната и општествената положба., ...“ Законот исто така уредува дека училиштата придонесуваат за развој и унапредување на мултикултурализмот, меѓуетничката интеграција и толеранцијата.

3. Закон за стручно образование и обука²⁵

Согласно со Законот за стручно образование и обука, цели и задачи на стручното образование и обука на кои се заснова овој документ се:

- да развива компетенции, знаења и вештини неопходни за стручните активности на лицето, како и за самовработување во рамките на општеството засновано врз пазарните и демократските принципи и
- да обезбедува основи за доживотно учење.

4. Концепција за модернизација на техничкото образование

Концепцијата за модернизација на техничкото образование уредува дека преку реформираното техничко образование учениците ќе бидат воспитани и подготвени како одговорни, конструктивни и демократски граѓани одговорни за лично и општествено живеење. Основните функции на техничкото образование опфаќаат, меѓу другото, не само стекнување квалификации, односно релевантни стручни компетенции потребни за вклучување во светот на трудот туку и стекнување клучни компетенции за доживотно учење во согласност со можностите на поединецот/единката и проширување и усовршување на стекнатите стручни знаења.

5. Национална стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализам

Визијата на Националната стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализам гласи: Република Северна Македонија изградена врз концептот „Едно општество за сите“ со развиена интеркултурност. За нас, едно општество за сите подразбира: признавање на сите различности, гарантирање и обезбедување еднаквост, социјална правда, правичност, еднакви можности, вклученост и учество на граѓаните во одлучувањето и постигнувањето општествена кохезија.“ Оваа стратегија го гледа

²⁵ Законот за стручно образование и обука („Службен весник на Република Македонија“ број 71/06, 117/08, 148/09, 17/11, 24/13, 137/13, 41/14, 145/15, 55/16, 64/18 и 275/19) <<https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20srednoto%20obrazovanie.pdf>>

интеркултурализмот како одговор на предизвиците на македонското општество. Понатаму, во стратегијата е уредено дека интеркултурализмот е поврзан со вредности како што се: човековите права, демократија, култура на мир и дијалог, како и европски идентитет.

ОПРЕДЕЛБА НА СТАНДАРДИТЕ

Стандардот претставува *изјава за знаењата, вештините и умеењата, како и вредностите, т.е. ставовите што се очекува да ги стекнат учениците до завршување на средно образование*. Ова подразбира дека стандардите се формулирани преку јасни, мерливи искази за очекувањата, изразени во вид на резултати од учење.

Со оглед на тоа што стандардите треба да се засновани на емпириски податоци, степенот на нивното остварување треба периодично да се мери. Ова, исто така, значи дека кој било стандард не е еднаш засекогаш утврден. Препорачливо е тие да се ревидираат во период од 4-5 години, зависно од динамиката на нивното постигнување. Воспоставувањето на стандардите е континуиран процес, тесно поврзан со содржината, со околностите, со историскиот, општествениот, политичкиот, но и научниот контекст.

При дефинирањето на стандардите се водеше грижа тие да ги имаат следниве **карактеристики:**

а) *Проверливост на определените резултати од учење* – тоа значи дека образовниот стандард треба да се однесува на конкретни, мерливи знаења, умеења, вештини и ставови;

б) *Разбирливост* – образовните стандарди се формулирани јасно, концизно и прецизно со јазик разбирлив за сите учесници во образовниот систем;

в) *Остварливост* – образовните стандарди претставуваат образовен предизвик, но сепак не толку голем за да не можат да бидат остварени. Тоа значи дека се дефинирани за да бидат остварливи во текот на образовниот процес;

г) *Фокус на темелните знаења* – ова значи дека стандардите ги конкретизираат **темелните резултати од учење**, т.е. структурните знаења, умеења и вештини, тие не ја деталзираат целокупната област на интеркултурното образование или, пак, не се обидуваат да ја покријат целокупната содржина, туку само она најважното, односно нужното;

д) *Кумулативност* – што значи дека стандардите се надоградуваат на стандардите за основно образование, за кои се претпоставува дека, во најголема мерка, се постигнати.

ѓ) *Задолжителност* – тоа значи дека опишаните компетенции во стандардите се задолжителни за сите ученици во образовниот процес;

е) *Диференцијација* – стандардите треба да се јасно диференцирани по домени. Интеркултурните компетенции се изразуваат низ следниве домени:

1. знаења и разбирање;

2. вештини и умеења и

3. вредности и ставови.

Во оваа смисла би можело да се каже дека интеркултурните компетенции се однесуваат на „учење да се знае“, „учење да се прави“ и „учење да се биде“. Учењето да се знае е првиот чекор во стекнување интеркултурни компетенции. Учењето да се прави е активниот момент со кој започнува интеракцијата со другите при која стекнатото знаење се применува, но и се стекнува ново знаење повратно, преку самиот процес на интеракција. Учењето да се биде, всушност е создавање „интеркултурна личност“, поединец/единка оспособен/оспособена преку рефлексивно и критичко мислење и однос, да стапува во здрави и плодни врски со различни култури, да биде продуктивен/продуктивна граѓанин/граѓанка во глобален и разнолик свет.

**СТАНДАРДИ НА ПОСТИГАЊА НА УЧЕНИЦИТЕ
ЗА ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ**

ОСНОВНИ ПОИМИ ВО ДЕФИНИРАЊЕТО НА СТАНДАРДИТЕ

При определувањето на стандардите се следи следниот принцип: дефинирани се основни поими од областа на мултикултурализмот и интеркултурната интеграција и врз нивна основа се развиени соодветни стандарди што ученикот/ученичката треба да ги постигне до завршувањето на средно образование. Тешко е да се разграничат овие основни поими од многу причини. Без да се навлегува во детална елаборација, во продолжение се наведени основните седум поими, кои во најголема мера ја покриваат областа на мултикултурализмот и интеркултурната интеграција. Тоа се:

1. **Културен идентитет;**
2. **Мултикултура;**
3. **Интеркултура;**
4. **Социјална правда и еднаквост;**
5. **Стереотипи и предрасуди;**
6. **Мир и мирно разрешување конфликти;**
7. **Глобализација.**

За секој од наведените поими/области од интеркултура се развиени **стандарди за интеркултурно образование** врз основа на **компетенции (знаење и разбирање, вештини/умеење/однесување, вредности и ставови)** за средно образование, независно дали станува збор за општо средно, уметничко или средно стручно образование.

КУЛТУРЕН ИДЕНТИТЕТ

Домени:	Резултати од учењето Ученикот/ученичката	Стандарди за вреднување
Знаење и разбирање	го објаснува поимот културен идентитет и начините на формирање и манифестирање на културниот идентитет на единката и групата.	Усно или писмено ги опишува аспектите на културниот идентитет и неговото формирање под влијание на различни супкултурни групи.
Вештини/умеење/однесување	ги истражува и на различни начини ги презентира сопствениот идентитет и другите културни идентитети во заедницата	Спроведува проучувања/истражувања поврзани со културниот идентитет, ги дискутира сознанијата и на различни начини (вербално, писмено, графички, мултимедијално) ги презентира.
Вредности и ставови	го прифаќа и ги цени сопствениот културен идентитет и посветено работи на афирмацијата на себе и на заедницата и е отворен/отворена за позитивни промени.	Преку однесување, пишување, говорење покажува дека го вреднува сопствениот идентитет, дека работи на сопствениот развој и на унапредување на културата на живеење во заедницата.
<p>Примери на активности</p> <ul style="list-style-type: none"> - Учениците во мали групи со помош на литература, филмови, сведочења на лица што учеле/живееле во одделни земји ги истражуваат културата на живеење или однесување во различни контексти, на пример во студентски кампус и/или во позната странска компанија, ги презентираат сознанијата пред другите и дискутираат за сличностите и разликите со нивната средина и предизвиците од живеење во друга културна средина. - Учениците во мали групи со помош на литература, филмови, сведочења од лични искуства ги проучуваат стратегиите на однесување на малцинските културни групи во доминантна средина (интеграција, изолација, асимилација, маргинализација) и дискутираат за последиците по личниот идентитет и мултикултурниот идентитет. - Учениците споредуваат идентитетски описи на припадници од определена култура со описите што за нив ги даваат припадници за друга култура. Дискутираат за разликите, причините и последиците од двете различни перспективи. - Во паралелката или во училиштето (како дел од изборни или слободни активности и/или проектни активности) се реализираат дебати на тема како: Може ли/треба ли во глобалното општество да се зачува идентитетот на припадниците на посебните 		

култури?

- Учениците прават интервјуа со други ученици/пријатели/членови на семејството за тоа како тие ги гледаат, што им препорачуваат да прават или да не прават и сл. Секој/секоја ученик/ученичка ги подготвува прашањата однапред. На крајот секој ги сумира одговорите од интервјуираните, прави рефлексии и пишува дали и што осознал/осознала за себе и како тоа ќе влијае врз него/неа. Интервјуата е добро да се снимаат за поточно да се анализираат.
- Преку бура на идеи учениците набројуваат различни културни групи. Наставникот/наставничката ја дополнува листата доколку има потреба. Секој/секоја ученик/ученичка за себе запишува какви контакти, мислења и чувства има за секоја од групите. Во мали групи (5-6) ученици дискутираат и прават резиме како тие се поврзани и како се однесуваат со различни културни групи. Пленарно критички анализираат колку се задоволни од констатираните состојби и што би сакале/требало да сменат.
- Учениците од перспектива на 20 години во иднина пишуваат сопствена биографија. Претпоставуваат дека се успешна личност во определена област и опишуваат како тоа им успеало да станат (пример: дали и како средината влијаела во постигнатиот успех).
- Учениците го споредуваат својот личен идентитет со културниот идентитет на групата на која ѝ припаѓаат (пример: врничка, етничка, социјална, религиска и друга) и го истражуваат влијанието на групата врз нивниот личен идентитет. Сознанијата ги презентираат преку научен есеј, литературна творба, ликовно дело, драматизација, вербална презентација.
- Секој/секоја ученик/ученичка индивидуално ги идентификува клучните влијанија на својот културен идентитет. Потоа во мали групи дискутираат што ги прави слични, а што различни и кои фактори влијаеле на тоа. Активноста може да заврши со литературни или научни есеи.
- Учениците преку бура на идеи ги листаат идентитетските карактеристики на луѓето. Потоа индивидуално ги истражуваат од литература/интернет и ги дополнуваат. Во мали групи ги класифицираат според нивната важност, видливост, трајност, универзалност... ги презентираат (вербално, графички или на друг начин) и дискутираат и извлекуваат заклучоци што на крајот претставуваат резиме за проучувањето на културниот идентитет.
- Учениците го проучуваат влијанието на работната култура во различни компании (реални или симулирани) и нејзиното влијание врз ефективностата на компанијата и приватниот живот на вработените. Аргументирано дискутираат за наодите, прават лични избори за тоа во каква компанија би сакале да работат.
- Учениците читаат раскази или пообемни дела, гледаат филм во кои се опишува култура на живеење во одделна средина, наставникот/наставничката насочено, преку прашања, ги поттикнува да размислуваат и да разговараат за прашања на културниот идентитет (развој, фактори, важност за единката и групата).
- Учениците на терен ги истражуваат културните и идентитетските карактеристики на одделни младински културни субгрупи (навивачки, музички, политички, на пр. панкери, металци, рокери, комити, ...) и дискутираат за нив, за стереотипите и предрасудите поврзани со некои од нив.

- Училиштето/наставникот/наставничката воспоставува соработка со училишта од други градови, со различен наставен јазик и/или други земји (во рамките на разни проекти за училишна соработка и размена), учениците контактираат преку електронски мрежи, се посетуваат, организираат различни настани (реални или виртуелни) и се запознаваат со културните посебности и сличности.
- Училиштето организира во текот на една недела различни активности во кои учениците ја претставуваат својата и/или други култури преку цртежи, предмети, претстави, храна, песни, спортски игри ... Во активностите може да се вклучуваат и родители, како и ученици од училишта со кои училиштето соработува.

МУЛТИКУЛТУРА

Домени:	Резултати од учењето Ученикот/ученичката	Стандарди за вреднување
Знаење и разбирање	објаснува дека мултикултурноста е вредност што придонесува за личен развој, економски развој и општа благосостојба.	Преку анализа идентификува примери каде што почитувањето и поддршката на различните култури е вредност што дава придобивка на економски, социјален и личен план.
Вештини/умеене/однесување	презема иницијативи за воспоставување интерперсонални односи засновани на почит и разбирање со припадници на различни културни заедници	Работи на проекти, истражувања, размена на искуства, неформално се дружи со лица/ученици со различно културно потекло и идентитет.
Вредности и ставови	ги почитува и ги поддржува различните културни вредности присутни во непосредното опкружување и пошироко	Учествува во и поттикнува активности на кои присуствуваат претставници од различни култури. Анализира придобивки од заеднички активности и промовира придобивки од мултикултурата како општествени вредности.
Примери на активности <ul style="list-style-type: none"> - Учениците индивидуално пополнуваат прашалник „Културен квиз“. Цел е самоевалуација по однос на познавање на другите култури. Потоа се отвора дискусија: „Дали и на кој начин личното познавање и контактите со претставници од други култури придонесуваат за збогатување на знаењата за другите култури и нивното прифаќање“ - Учениците во групи истражуваат за една од десетте развиени земји во светот/Европа. Критериум за избор може да бидат: економско развиени земји, квалитет на живот и слично. Се истражува меѓу другото со посебен акцент и: составот на населението по религиска припадност, национална/или по потекло, јазици и слично. Дискусија по однос на резултатите. - Учениците играат улоги и дискутираат. На учениците им се доделуваат картички со опис на определен статус во општеството. Секој треба да дебатира во согласност со доделениот статус од картичката на тема „Следното патување ќе биде Лондон“. По неколку минути учениците се групираат согласно со нивниот статус и дискутираат: Како се чувствувале како припадници на група 		

со повисок статус и дали биле привилегирани, дали го промениле однесувањето во согласност со статусот, се анализира дали е тоа праведно. Дискусијата продолжува со идентификување реални ситуации од животот каде што лицата се дискриминирани.

- Интервју со работодавач. Секој/секоја ученик/ученичка има задача да интервјуира по еден работодавач. Клучните прашања се однесуваат со кого соработуваат, кои се клиентите, од каде се снабдуваат со материјал и потребни средства, кој е составот на вработените, предизвиците во соработката што се должат на културните разлики и слично. Аргументирано дискутираат за наодите, прават лични заклучоци, а извлекуваат заклучоци дека при работата ќе треба да соработуваат со лица кои припаѓаат на различни култури.
- Учениците поделени по групи добиваат задача да подготват туристичка агенда за група туристи што сакаат да ја посетат РСМ и да се запознаат со културата и традицијата на земјата. Учениците треба да ја претстават државата во позитивно светло, како мултикултурна и мултиетничка. Втора задача е да анализираат колку местата кои ќе се посетат се значајни само за една култура/етникум, а колку се значајни за сите култури/етникуми кои живеат во РСМ.
- Учениците добиваат индивидуална задача да пишуваат есеј на тема „Предности и предизвици на живот во мултикултурно и мултиетничко општество“. Најдобриот есеј се наградува. Критериумите за вреднување се подготвуваат од страна на учениците и наставниците, а елементи на оценување меѓу другото се и наведените аргументи за предности на мултикултурното општество и релевантноста на наведените примери и согледувањата од сопствена перспектива.

ИНТЕРКУЛТУРА

Домени:	Резултати од учењето Ученикот/ученичката	Стандарди за вреднување
Знаење и разбирање	објаснува дека интеркултурната димензија на различните културни групи и нивните капацитети создаваат меѓузависност и заеднички културни вредности	Преку анализа на ситуации ги идентификува вредностите од сопствената култура, вредностите од други култури и идентификува заеднички културни вредности.
Вештини/умеење/однесување	соработува во различно културно опкружување за области значајни за сите.	Учествува во активности и дава активен придонес во постигнување заедничка цел за припадници на различни културни групи.
Вредности и ставови	верува дека интеракцијата помеѓу различни култури и меѓусебните влијанија се основа за учење на демократијата и придонесува за подобар заеднички живот во едно општество.	Преку искажувања и однесување практикува интеркултурна размена и промовира придобивки од неа за поединецот и општеството.
<p>Примери на активности</p> <ul style="list-style-type: none"> - Учениците поделени во групи реализираат активности што имаат за цел да развиваат чувство на припадност кон групата. Се реализира активност при што се бара од ученикот/ученичката во групата да најде ученик/ученичка со боја на очи како своите или пак се наведува/ат друг/и критериум/и. Откако ќе се групираат по однос на боја на очи или друга карактеристика, се оставаат сами да идентификуваат културни карактеристики што се заеднички за сите претставници во групата. Се води дискусија по однос на тоа како се чувствуваат во групата кога имаат особини кои се заеднички за сите претставници во групата. 		

- Учениците индивидуално пишуваат карактеристики за сопствената култура и идентификуваат карактеристики што ги препознаваат и во други култури. Се дискутира во „мешана“ група ученици и се идентификуваат сличните вредности на различните култури.
- Во паралелката или во училиштето се реализираат дебати на тема: Како им изгледаме ние на оние кои се различни од нас? Дали навистина сме толку различни? Дали сме повеќе исти одошто различни?
- На ниво на училиште се организира работилница со ученици од различно културно/етничко потекло на тема „Советот решава за иднината на историскиот и културниот дел од градот“. Симулацијата се организира врз следната хипотетичка ситуација: „Локалните власти изготвиле предлог-урбанистички план за центарот на градот во кој живеете. Во тој дел има стари куќи со традиционален стил од регионот и поради тоа се важно обележје на културно локален идентитет. Но стандардот на домување таму не е модернизиран. Урбанистичкиот план предвидува рушење на стариот дел и градење нови модерни станбени објекти. Дел од локалните претставници се да се чува локалниот културен идентитет, а други пак сметаат дека градот треба да се модернизира и треба да се гради модерно и да се живее како што се живее во современите места“. Учениците се делат во пет групи и тоа: 1. група - локална власт што го предлага планот; 2. група - локална власт што е против планот; 3. група - граѓани што живеат во стариот дел на градот; 4. група- експерти (архитекти, урбанисти); 5. група - претставници на медиумите. Треба да се избере еден претседавач/претседавачка и помошници што ќе ја водат расправата. По расправата се дискутира со учениците: Кои се заедничките културни вредности на државата, дали нè претставуваат сите нас и дали треба да се гордееме со нив?
- Учениците се делат во пет групи. Се внимава при формирање на групите тие да бидат формирани од ученици со различно културно потекло или, пак, ученици што учат на различен наставен јазик. Се бара од групите да напишат куса презентација на една од следните теми: 1. моето училиште; 2. моето општество; 3. локалитетите на светско наследство на мојата земја. Потоа наставникот/наставничката осигурува презентациите да се разменат со збратименото/сестринското училиште од друга држава или со партнерско училиште од друга општина во државата. Размената се врши користејќи ги медиумите за комуникација. Се анализираат презентациите и се прави споредба на презентациите. Се разговара и за тоа како новите медиуми за комуникација ги спојуваат луѓето од сите страни на светот, што не било лесно кога нивните родители биле млади.
- Наставникот/наставничката ги ангажира учениците да ги искажат своите чувства за големите историски настани (пример, Прва и Втора светска војна, ропство...) што произведоа предрасуди, нетолеранција и дискриминација, како и потребата за мирна иднина, така што ќе напишат состави, песни, ќе нацртаат цртежи, ќе направат постери, ќе компонираат песни или ќе се изразат преку друга форма. Наставникот/наставничката ги поттикнува да ги поврзат нештата во однос на тоа што друго знаат за идентитетот, наследството, историјата, откријата на културите што се проучуваат во тој настан. Дали познавањето на другите култури и нивниот начин на живот, нивното наследство и нивната егзистенција, помага за вистинско разбирање, ценење и почитта за другите народи и глобалното окружување?

СОЦИЈАЛНА ПРАВДА И ЕДНАКВОСТ

Домени:	Резултати од учењето Ученикот/ученичката	Стандарди за вреднување
Знаење и разбирање	ги објаснува универзалните човекови права, критички просудува за случаи на кршење на некое човеково право и препознава соодветни институции и механизми за надминување/решавање на социјалната неправда.	Се повикува на Универзалната декларација на човекови права (ОН) во конкретни ситуации на кршење на некое човеково право и ги објаснува надлежностите и улогата на домашните и на меѓународните институции во решавањето на проблемите од социјалната неправда.
Вештини/умеење/однесување	ги анализира факторите (социо-политички, економски, историски и др.), што доведуваат до појавата на пристрасност, нееднаквост и неправда кон индивидуи или групи луѓе (припадници на маргинализирани заедници), покажува емпатија и наоѓа начини за надминување на неправедноста преку соодветните институции.	Активно учествува во промовирање еднаквост во училиштето, детектира (идентификува) конкретни реални ситуации на социјална неправда во општеството и иницира акции за вокализација на проблемот и јавен притисок врз институциите за надминување на неправдата.
Вредности и ставови	ја препознава/прифаќа својата одговорност во преземањето акција против појавата на неправда и нееднаквост во своето опкружување и смета дека сите треба да ги почитуваат и имплементираат човековите права.	Во конкретни ситуации на социјална неправда и нееднаквост аргументира дека секој човек без разлика на неговиот личен или групен идентитет има исти права за квалитетен живот и ја посочува индивидуалната граѓанска одговорност како неопходна за позитивна промена во општеството.
<p>Примери на активности</p> <ul style="list-style-type: none"> - Учениците читаат вест за социјална обесправеност, на пр. за населбата Шуто Оризари во која жителите се оставени без здравствена заштита во време на пандемија (<https://www.radiomof.mk/sred-pandemija-1-200-deca-i-4-000-vozasni-od-shuto-orizari-se-ostaveni-bez-osnovna-zdravstvena-zashtita/>), дискутираат за причините и последиците, детектираат основ на дискриминација и ускратување на правото на здравствена заштита и даваат примери како можат да се вклучат во решавање на проблемот, како тие би се чувствувале во таква ситуација. - Учениците истражуваат за здружението Гласен текстилец (или слично здружение што се залага за правата на одредена група) и ги презентираат наодите вклучувајќи што работи здружението, како им помага на текстилните работнички, дали тие се обесправени и 		

како дополнително може да им се помогне.

- Учениците илустрираат мапа на населбата Тафталиџе во Скопје со улици чии имиња ги отсликуваат градовите/земјите што солидарно се вклучиле во изградба на постземјотресно Скопје, дискутираат зошто Скопје се нарекува Град на солидарноста и опишуваат што за нив значи солидарност и емпатија во меѓународни размери без оглед на културолошката различност.
- Учениците гледаат видеозаписи од реални ситуации на полициска бруталност во Република Северна Македонија и во Европа/светот. Ги анализираат примерите, истражуваат што довело до таа ситуација и дискутираат дали полицијата има право во конкретните ситуации да примени сила, дали се нарушува слободата на луѓето и/или се прекршуваат други човекови права.
- Учениците поделени во мали групи истражуваат на страницата на Завод за статистика колкава е минималната, највисоката и просечната плата во РС Македонија. Потоа, преку страниците на различни продавници/маркети во Скопје формираат потрошувачка кошница со основни намирници за четиричлено семејство и дискутираат колкава е куповната моќ на семејства со различни примања и дали сите имаат пристап до квалитетен живот.
- Учениците истражуваат различни (небалкански) култури за тоа кога се осамостојуваат младите луѓе (на која возраст заминуваат од семејниот дом) и наодите ги споредуваат со лични искуства дома и на Балканот. Потоа, дискутираат за причините зошто младите луѓе во нашата земја подоцна или никогаш не си заминуваат од семејниот дом и како институциите можат да помогнат во таа насока.
- Учениците ги истражуваат синдикалните организации и презентираат која е нивната функција, зошто се потребни и дали се ефикасни во работењето.
- Учениците ги истражуваат причините за мигрантската криза и со помош на онлајн алатката <<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-32057601>> виртуелно се соочуваат со предизвиците на бегалците од Сирија. Потоа, истражуваат како различни земји се однесуваат со мигрантите и дискутираат за (не)прифаќањето на мигрантите во нашето општество и дали се повредува нивно човеково право.
- Учениците поделени во мали групи читаат за затворските услови во кои затворениците во Република Северна Македонија и Шведска ја издржуваат затворската казна и ги споредуваат затворските услови во двете земји. Потоа пленарно дискутираат за правата на затворениците и нивната ресоцијализација по завршување на затворската казна.
- Посета на социјалниот центар „Дуња“ во Скопје (или некоја слична организација во друг град) со цел запознавање со работата на центарот, начинот на организација и финансирање преку разговор/интервју со активисти од центарот.
- Учениците организираат акција за вокализација (или решавање) конкретен проблем на социјална неправда во локалната средина и/или организираат акции/онлајн кампањи за подигнување на свеста за потребата од социјална правда и еднаквост, солидарност и емпатија.

МИР И МИРНО РАЗРЕШУВАЊЕ КОНФЛИКТИ

Домени:	Резултати од учењето Ученикот/ученичката	Стандарди за вреднување
Знаење и разбирање	ги идентификува факторите што придонесуваат за појава и развој на интерперсонални конфликти и ги објаснува последиците од конфликтите како и принципите и вештините за решавање конфликти	Набројува причини од секојдневниот живот за појава на конкретни конфликти и наведува конкретни постапки за превенција или разрешување на спорните ситуации што доведуваат до конфликт.
Вештини/умеене/однесување	при разрешување конфликти применува рамномерен пристап што ги зема предвид различните перспективи на вклучените страни во конфликтот.	Учествува во разрешување или превенција на симулирана или реална ситуација на конфликт при што не покажува пристрасност и не зазема страна во конфликтната ситуација поради различноста или некоја специфика на страните во конфликтот
Вредности и ставови	покажува посветеност за мирно разрешување конфликтни ситуации и на задоволството на засегнатите страни од решението	Упатува на примената на мировните процеси/медијацијата при разрешување конфликти, соодветно ги користи техниките за медијација на процесот на разрешување на конфликтот што водат до решение со консензус.
<p>Примери на активности</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ученците поделени во групи добиваат работен лист со текст за конкретен пример на интерперсонална конфликтна ситуација што произлегува од културните разлики. Задача на учениците е внимателно да го прочитаат текстот и притоа да ги идентификуваат причините за појавувањето на опишаниот конфликт во работниот лист. Потоа се презентираат причините, наставникот/наставничката ги запишува на табла/флипчарт и се води дискусија за тоа кои други причини ги идентификувале во нивниот секојдневен живот или имале можност да прочитаат во книги, списанија, да видат на телевизија или интернет. Заеднички се носи заклучок дека треба да се превенираат причините што го предизвикуваат конфликтот. - Наставникот/наставничката им прикажува на учениците видеоснимки од интерперсонални конфликти базирани на културни разлики. Потоа учениците пополнуваат работен лист со можните последици од прикажаните конфликти, така што ги поврзуваат можните последици со конфликтната ситуација. По презентацијата се прикажува и разрешницата од видеоснимката се дискутира за тоа како да се спречат фаталните или лошите краеве на конфликтните ситуации. - Во училища се драматизираат две ситуации, една кога при решавање на конфликтот се зазема страна според етничката припадност на вклучените во конфликтот, а во другата се постапува согласно со правилата за разрешување конфликтни ситуации. Потоа се дискутира за последиците и предизвиците од постапување на едниот или другиот случај. 		

- Преку драматизација учениците ги вежбаат техниките за медијација со однапред подготвено сценарио. Потоа се дискутираат применетите постапки и се заклучува за тоа кои се општоприфатени техники за водење на процесот на медијација.
- Наставникот/наставничката им прикажува на учениците една конфликтна ситуација и од нив бара да дојдат до решавање на конфликтот со консензус. Учениците работат во групи и на крај ги презентираат нивните решенија. Потоа се дискутира за презентираниите решенија и се заклучува за придобивките од решенија со консензус.
- На ниво на училиште се формира и работи тим за медијација. Се дефинира улогата на тимот (да се вклучува во разрешувањето на конфликти меѓу ученици и меѓу ученици и наставници, по пат на медијација). За членовите на тимовите училишниот психолог и педагог организираат обука за медијација.
- Техника „Јас говор“: Учениците поделени во мали групи добиваат задача да отсликаат конфликтна сцена (по можност од лично искуство) во која не им се допаднал начинот на комуникација. Поделени по улоги сцената ја драматизираат пред целата паралелка. Потоа, имаат задача да ги преформулираат речениците што содржат насилна комуникација преку техниката на „јас говор“ (чекори: 1. „Кога гледам дека... (ненасилно се опишува постапката на другата личност)“; 2. „јас чувствувам.../посакувам да... (се искажуваат чувствата на говорникот без да се обвинувања или оправдувања)“; 3. „Би сакал/а да... (личноста зборува за посакуваниот исход/промена)“.

СТЕРЕОТИПИ И ПРЕДРАСУДИ

Домени:	Резултати од учењето Ученикот/ученичката	Стандарди за вреднување
Знаење и разбирање	ја објаснува разликата меѓу стереотипите и предрасудите, нивната меѓусебна поврзаност, како и негативните последици од нив врз личноста и општеството	Преку примери на негативното влијание на предрасудите и стереотипното однесување кон различните од себе ги прикажува негативните исходи од таквото однесување.
Вештини/умеење/однесување	критички ја анализира стереотипната пристрасност во дигиталните и печатените материјали, како и во меѓучовечките комуникации и во сопствениот говор и однесување.	Користи информации од различни извори (печатени, електронски или непосредни) ја проверува нивната веродостојност/точност, особено кога податоците се однесуваат за други култури или етнички заедници или за сопствената култура и заедница.
Вредности и ставови	верува дека заедничката соработка, разбирање и почит се основа за надминување на предрасудите и стереотипите	Соработува со припадници од различни етнички, културни и социјални групи и учествува во активности што промовираат рушење на стереотипите и предрасудите помеѓу соработниците, но и пошироко
<p>Примери на активности</p> <ul style="list-style-type: none"> - Учениците се делат во парови. Едниот/едната од нив добива ливче со наведени стереотипи и предрасуди за конкретни претставници на етничка/културна/социјална група и со нив треба да направи приказна што ќе ја пренесе во комуникација со соученикот/соученичката што е во пар, а пак другиот соученик/соученичка треба да ги открие стереотипите и да изнесе факти што го рушат/побиваат стереотипот. Разговорот се прекинува на знак на наставникот/наставничката и потоа се води дискусија за тоа кои стереотипи ги користеле? Како се чувствувале кога ги користеле и како кога ги слушале? Колку биле убедливи изнесените факти за побивање на стереотипите и намалување на предрасудите? На крај се заклучува дека стереотипите и предрасудите се штетни за поединците, но и за општеството, воопшто. - Учениците поделени во групи добиваат материјал со интеркултурна содржина. Првата група добива извадок од дневен весник, 		

втората група линк за вест од конкретен портал, трета група да гледаат ТВ-емисија и четврта група добива усмено известување од случаен минувач или од пријател. Учениците имаат задача добиената информација да ја проверат во барем два други извора и потоа да ја пренесат информацијата како проверена до сите други соученици. На крај се води дискусија за тоа дали проверката на информацијата ги потврди информациите или, пак, дојдоа до крајно нови податоци.

- Учениците добиваат задача да смислат проект со кој ќе придонесат за подобрување на меѓуетничката состојба во нивното училиште/средина/ општина на тема: Стоп за стереотипи и предрасуди. На проектот се работи заедно со ученици од други етнички заедници на тој начин што се смислуваат слогани/пароли/памфлети и потоа се делат во училиште/во населба/општина се лепат пароли и слогани во ходникот на училиштето, на билборди итн.
- Патување со воз: Учениците добиваат замислена ситуација за патување со воз на долга дестинација. Во купето во кое патуваат има место за само уште три патника што треба самите да ги одберат од понудена листа (пр. Ромка со три мали деца, диџеј од Косово, навивач на Вардар, феминистка од Грција, средовечен полицаец, вооружен НАТО-војник, поранешна сексуална работничка, младо момче во инвалидска количка, девојка со шамија која зборува само турски и слично). Потоа, учениците се делат во мали мешани групи во кои консезуално треба да одлучат на кои три патника ќе им дозволат да патуваат со нив. Секоја група го презентира исходот објаснувајќи го процесот на избор, кои фактори биле одлучувачки, кого најмалку сакале да го примат во купето, кои стереотипи и предрасуди ги забележале во групната дискусија.
- Човечки барометар: Училицијата се трансформира во замислена оиска. Левиот ѕид ја означува едната крајна точка - „потполно не се согласувам“, а десниот другата – „потполно се согласувам“. Учениците слушаат изјави што вклучуваат стереотипи и предрасуди и физички се позиционираат во училицијата, во зависност од нивниот став за конкретната изјава. Примери за изјави: *Сите Роми се музикални; Немам проблем да бидам во врска со некој од друга етничка припадност; Албанците и Македонците се мразат; Не се дружам со луѓе што немаат пари за пијалак; Сите муслимани се терористи; Жените се лоши возачи и сл.* Откако учениците ќе се позиционираат по даден исказ, се одбира волонтер/волонтерка што објаснува зошто се позиционирал токму на тоа место на оската.
- На учениците им се презентираат неколку фотографии и тие треба да погодат која личност е фотомодел. На една од фотографиите е Џени Рунк, модел со плус величина (<https://en.wikipedia.org/wiki/Jennie_Runk>), а останатите фотографии се од луѓе што не се фотомодели. Учениците објаснуваат која фотографија ја одбрале и зошто. Потоа, дискутираат за општествените норми и наметнатите мислења.
- Учениците ја разгледуваат мапата на следниот линк <<https://alphadesigner.com/mapping-stereotypes/europe-according-to-luxembourg?rq=europe%20according%20to%20luxembourg>> и дискутираат за тоа како се чувствуваат во врска со описите дадени на мапата. Дополнително, истражуваат за книгата „Атлас на предрасуди“ и смешните мапи што ги илустрира авторот Јанко Цветков.
- Учениците анонимно пишуваат состав на тема „И јас бев жртва на предрасуди“ преку кој ги претставуваат согледаните сознанија за негативните последици од етикетирање по кој било основ.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Домени:	Резултати од учењето Ученикот/ученичката	Стандарди за вреднување
Знаење и разбирање	ја објаснува меѓузависноста на земјите и општествата во регионот и светот од аспект на информациска, технолошка, економска и културна поврзаност	На различни начини (пр. вербално, текстуално, графички, мултимедијално и др.) ги опишува и објаснува информациската, технолошката, економската и културната поврзаност на земјите и општествата во регионот и светот.
Вештини/умеење/однесување	критички ги анализира и аргументирано ги дискутира придобивките и предизвиците на глобалната мобилност врз одржливиот развој (социјален прогрес, економски развој и животна средина)	Го планира, презентира и го дискутира планот за натамошно образование/вработување/кариерен развој, имајќи ги предвид можностите и предизвиците на глобалното општество
Вредности и ставови	прифаќа дека секој човек без разлика на државата, етничката, културната, верската, социјалната и друга припадност е дел од заедничкото општество/човештвото и ги споделува вредностите и одговорностите засновани на човековите права.	Се вклучува и иницира локални иницијативи за придонес кон глобални прашања (наука, екологија, права, сиромаштија ...)
<p>Примери на активности</p> <ul style="list-style-type: none"> - Учениците прават истражување: Каде се произведени предметите што ги користиме? Потоа резимираат: што знаат за земјите каде што тие се произведени; Зошто ги увезуваме, а не ги произведуваме?; Во какви услови работниците ги произведуваат?; Кој профитира најмногу од производството?; Зошто светската економија е така поставена? и сл. - Учениците ги испитуваат и ги дискутираат цивилизациските придобивки од клучните настани за културна глобализација, на пр. ширење на античката култура, патот на свилата, појавата на сателитска телевизија, интернет и др. - Учениците дискутираат за некои од целите за одрлив развој, зошто се тие важни за земјите и светот во целина, прибираат и анализираат податоци за нивното достигнување во нашава земја, како тие ги засегаат нив лично и сознанијата ги прикажуваат на различни начини. - Учениците во мали групи раскажуваат и дискутираат за сопствените искуства и мислења за миграции, школување и работа во 		

странство, познавање јазици и слични прашања поврзани со глобалното граѓанство.

- Учениците истражуваат за своите културни преференции: каква музика слушаат, од каде доаѓаат, какви филмови гледаат, каде се тие произведени, кои им се музички, спортски, филмски идоли, кои социјални мрежи ги користат, колку пријатели имаат од странство, како комуницираат со нив, што влијае позитивно, а што негативно на нивната културна посебност.
- Учениците (поединечно или во мали групи) ги истражуваат и ги анализираат позитивните и негативните аспекти на глобализацијата во различни области: економија, култура, политика, спорт... и ги претставуваат графички, преку литературни и научни есеи, мултимедијално.
- Учениците во парови дискутираат кои знаења и вештини им се потребни ако бидат одбрани во рамките на проектот за размена на ученици следната година да поминат неколку месеци или една година на пракса/школување во конкретна земја во странство. Со помош на интернет наоѓаат релевантни податоци за земјата. Прават план што сè треба да направат за да се подготват најдобро што можат.

РАЗВОЈ НА ИНТЕРКУЛТУРНИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ

Обезбедување интеркултурност²⁶

Согласно со нормативната регулатива и прифатените општествени определби за да се обезбеди одржлив начин на заедничко живеење во нашето мултикултурно/мултиетничко општество, образованието вклучува активности и содржини што промовираат почитување на културната различност и интеракција меѓу учениците што се припадници на различни етнички заедници и учат на ист или на различни наставни јазици.

Интеркултурноста во образованието се обезбедува на различни начини. Еден начин е преку внесување мултикултурни содржини (вербални, визуелни и/или аудитивни), што ги промовираат културните карактеристики на сите етнички/религиски заедници што живеат во нашата земја и/или укажуваат на интеракцијата меѓу припадниците на овие заедници. Ваквите содржини треба да бидат присутни во наставните програми за сите предмети, секогаш кога е тоа можно, како и во учебниците и наставните материјали.

Во рамките на проектните активности во гимназиското образование и содржините програмирани од училиштата во средното стручно образование се нудат и такви, кои се целосно или делумно посветени на стекнување сознанија за културните/етничките обележја на сите што живеат во РСМ, како и на нагласување на заедничките интереси и вредности на сите граѓани на нашата земја, кои се припадници на различните етнички заедници. Исто така, може да се организираат курсеви за учење на сите јазици што се користат во наставата.

Интеркултурноста се засилува и преку организирање активности за меѓуетничка интеграција. Тоа се всушност заеднички наставни²⁷ и воннаставни активности²⁸ со „мешани“ групи ученици што учат на различни наставни јазици. Ваквите активности се многу битни за

²⁶ Текстот се базира на определбите за обезбедување интеркултурност дадени во Концепцијата за основно образование <<https://mon.gov.mk/stored/document/Koncepcija%20MK.pdf>>

²⁷ Упатството за организирање заеднички наставни часови <<https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2021/09/Upatsvto-za-organiziranje-zaednichki-nastavni-chasovi.pdf>>

обезбедување интеракција меѓу учениците, кои инаку немаат можности на друг начин да контактираат и да соработуваат во текот на формалното образование. Можноста за реализација на ваквите активности е поголема во училиштата со два/три наставни јазици отколку во еднојазичните училишта. Во рамките на двојазичните/тријазичните училишта се спроведуваат заеднички проекти и истражувања како дел од наставата по задолжителните предмети и се реализираат заеднички часови по изборните предмети (за сите или за голем дел од нив), практичната обука и содржините програмирани од училиштата во стручното образование, како и проектни активности во гимназиското образование. Истовремено, воннаставните активности (како излети/екскурзии, прослави, еднодневни работилници, еколошки и хуманитарни акции и друго) во овие училишта се организираат и се реализираат како заеднички активности со ученици од сите застапени наставни јазици.

За да се подобри интеракцијата меѓу ученици од различни наставни јазици, еднојазичните училишта се стимулираат да формираат партнерство со училишта на друг наставен јазик и заеднички да планираат, да организираат и да реализираат меѓусебни гостувања или онлајн средби во кои учествуваат „мешани“ групи ученици од различни наставни јазици. На тој начин, се обезбедуваат заеднички воннаставни активности (на пример, еднодневни работилници, излети/екскурзии, прослави, акции, и друго) што ги следат правилата за билингвално или трилингвално водење и се засноваат на критериумите за заеднички активности.

Интеркултурноста се развива и преку организацијата на севкупната работа на двојазичните и тријазичните училишта, која создава услови за формална и неформална комуникација на наставниците и на учениците од различни етникуми преку задолжителна застапеност на сите наставни јазици во иста смена, преку заеднички стручни активи со наставници од сите наставни јазици и преку заеднички тела во кои се вклучени родители од сите наставни јазици.

Во двојазичните и тријазичните училишта е обезбеден рамноправен третман на сите застапени наставни јазици што е видливо во содржината и начинот на изложување на сите визуелни и текстуални содржини истакнати во сите заеднички простори внатре и надвор од

²⁸ Законот за средно образование <<https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20osnovното%20obrazovanie%20-%20nov.pdf>>

училиштето. Тој принцип се почитува како за содржините со поучен карактер, така и за информативните содржини, независно од тоа на која јазична/културна/етничка заедница првенствено се однесуваат. Во еднојазичните училишта особено се внимава визуелните и текстуалните содржини истакнати во заедничките простори да не поттикнуваат етноцентризам, туку напротив, да ја промовираат Република Северна Македонија како мултикултурна/мултиетничка држава.

Наведените начини за обезбедување интеркултурализам во средното образование, од аспект на овој документ подразбира функционирање на училиштата во духот на интеркултурализмот. Имено, ваквата поставеност на средното образование обезбедува надградба на интеркултурните компетенции стекнати во основното образование.

Кај учениците од средните стручни училишта интеркултурноста се развива и преку реализација на практична обука кај работодавач, односно во деловна заедница каде што работат, соработуваат, споделуваат искуства и учат вработени и ученици од различни култури. Оваа комуникација, соработка и учење на работно место, не само што ги намалува стереотипите и предрасудите туку и воспоставува интерперсонална соработка помеѓу поединци, припадници на различни култури (на пример, ментор-ученик, ментор-координатор за практична обука, ученик-ученик и слично).

Реализацијата на ЕРАСМУС+ програмите е уште еден начин за јакнење на интеркултурните компетенции на учениците. Преку мобилност, учениците од различни земји комуницираат и споделуваат знаења и искуства. Нивниот меѓусебен контакт и меѓусебната соработка, овозможува учениците да ги прошират видците во однос на постоењето на различните културни вредности и да ја сфаќаат потребата и важноста за нивно почитување.

Препорачани методи за развој на интеркултурните компетенции

1. **Искуство.** Најдобар начин за развој на интеркултурните компетенции е низ директното искуство, преку непосредно искусување на различноста. Особено, преку „искусување на туѓото искуство“, т.е. стекнување знаење за другите култури преку директно искусување на тоа како луѓето се однесуваат, чувствуваат и мислат од нивната перспектива.
2. **Компарација.** Преку споредувањето на различните светогледи се овозможува да се видат сличностите и различностите и со тоа да се пронајде заедничка основа за соработка и соживот. Споредбата, исто така, овозможува да се надмине ирационалниот страв од непознатата култура, а нејзиното запознавање ги руши меѓусебните бариери. Споредувањето ги разбива стереотипите и предрасудите преку разбивање на закоравените сфаќања за тоа што е „нормално“ или „ненормално.“
3. **Анализа.** Длабокиот, аналитички увид во сопствената и различните култури, ги открива скриените слоеви на сопствените и туѓите уверувања, ставови, чувства и практики. Ова овозможува критички однос кон сопствената и другата култура и рационално објаснување на несвесните механизми на човековото однесување. Анализата ги открива длабинските слоеви на човековите ставови, мислења, однесувања, како културно условени.
4. **Рефлексија.** Сите три, погоренаведени методи, мора да бидат придружени со рефлексија, т.е. да бидат пропуштени низ критичката лупа на саморефлексијата, со што би се развиле свесност и разбирање. Рефлектирањето, „медитацијата“ над „искусената“, „компарираниот“ и „анализираниот“ култура овозможува донесување критички, филтриран и рационален суд.
5. **Акција.** Сите горенаведени методи нужно треба да завршат со покренување акција. Тие се основа за целта - способноста за преземање акција „кон другиот“, „подавање рака“, подготвеност да се биде толерантен, кооперативен, емпатичен, солидарен и одговорен во конкретни ситуации. Поттикнувањето акција на ученикот/ученичката значи негово инволвирање во активности, опкружување и ситуации што ги ставаат на тест сите претходни чекори. Тоа е практикување на интеркултурната интеграција на дело.

Оттука, како најсоодветни пристапи за учење се: **Учење низ искуство (Learning by doing), Учење низ соработка и Учење преку проекти и проектни активности.**